

Economie KSE 3 – EC3

Economie algemeen

- De kandidaat kan verschillende betaalmiddelen noemen, waaronder: contant geld, pinnen, chippen, geld overschrijven.
- De kandidaat kan beschrijven hoe er vroeger betaald werd, namelijk door middel van ruilen.
- De kandidaat kan de drie verschillende manieren beschrijven hoe een persoon inkomen kan krijgen: werken, rente door spaargeld / verhuur of winst en uitkering.
- De kandidaat weet wat een begroting is.
- De kandidaat kan een begroting maken als gegevens worden gegeven.
- De kandidaat kan de verschillen beschrijven tussen dagelijkse uitgaven, vaste lasten en incidentele uitgaven.
- De kandidaat kan uitleggen hoe het wisselen van buitenlands geld in zijn werk gaat met daarbij de begrippen hoogste en laagste koers.
- De kandidaat kan de verschillen benoemen tussen sparen en lenen.
- De kandidaat kan koersen en rente berekenen als gegevens worden gegeven.

Arbeid

- De kandidaat weet wat deeltijd en voltijd werken is.
- De kandidaat kent de verschillen tussen betaald en onbetaald werk.
- De kandidaat weet wat een arbeidsmotief is en kan er drie noemen.
- De kandidaat kan een beschrijving geven van een arbeids- of taakverdeling.
- De kandidaat weet wat er in een arbeidsovereenkomst staat.
- De kandidaat kan uitleggen wat een collectieve arbeidsovereenkomst is en wat het belang er van is.
- De kandidaat weet dat op het bruto loon loonheffing /loonbelasting en premies volksverzekeringen en premies voor werknemers worden ingehouden.
- De kandidaat kan het netto loon berekenen.
- De kandidaat kan uitleggen waarom er verschillen zijn in de hoogte van het inkomen (opleidingsachtergrond, leeftijd, verantwoordelijkheden, ervaring, vraag en aanbod).
- De kandidaat weet wat een modaal inkomen is.
- De kandidaat kan het begrip 'beroepsbevolking' omschrijven.
- De kandidaat kent de verschillen tussen officiële / geregistreerde werklozen en verborgen werklozen.
- De kandidaat kent de verschillende soorten uitkeringen waaronder de werkloosheidsuitkering en de bijstandsuitkering.
- De kandidaat kan een beschrijving geven van ATV en VUT.

Consumptie

- De kandidaat kan een beschrijving geven van het begrip consumeren.
- De kandidaat kan een beschrijving van primaire en secundaire behoeften.
- De kandidaat de samenhang aangeven tussen reclame, doelgroep en het kopen van producten.
- De kandidaat weet voor welke informatie je terecht kan bij de consumentenbond.
- De kandidaat weet wat een vergelijkend warenonderzoek is.

Productie

- De kandidaat kan een beschrijving geven van produceren.
- De kandidaat kan de drie verschillende soorten bedrijven noemen: agrarische bedrijven, industriële bedrijven en de dienstverlenende bedrijven.
- De kandidaat kan de drie productiefactoren noemen: kapitaal, natuur en arbeid.
- De kandidaat kan uitleggen wat arbeidsproductiviteit is en hoe het verhoogd kan worden.
- De kandidaat kent de begrippen omzet, afzet, (bedrijfs)kosten, verlies en winst.
- De kandidaat kan berekeningen uitvoeren met bovenstaande begrippen.
- De kandidaat kan bovenstaande begrippen in verband leggen met elkaar en met produceren.
- De kandidaat kent het begrip investeren.
- De kandidaat kan minstens een voorbeeld noemen van een milieuvriendelijke investering.

Overheid

- De kandidaat kan uitleg geven over de collectieve en particuliere sector.
- De kandidaat kan de volgende taken die de overheid heeft beschrijven:
 - zorgen voor minder ongelijke inkomensverdeling (stelsel van sociale zekerheid)
 - zorgdragen voor infrastructuur
 - optreden als werkgever.
- De kandidaat weet wat belasting is en waarom het afgegeven moet worden aan de overheid.
- De kandidaat kent de begrippen miljoenennota en rijksbegroting.

Internationale ontwikkelingen

- De kandidaat kan de begrippen import, export en internationale handel beschrijven.
- De kandidaat weet dat Nederland lid is van de EU en geen invoerrechten in de EU hoeft te betalen.
- De kandidaat kan kenmerken van ontwikkelingslanden noemen, waaronder: gemiddeld laag inkomen per inwoner, ongelijke verdeling van het inkomen, weinig scholing, gebrekkige infrastructuur en monocultuur.
- De kandidaat kan uitleggen wat monocultuur is.
- De kandidaat kent het verschil tussen noodhulp en structurele hulp aan ontwikkelingslanden.

Voor dit leergebied zijn landelijk geen eindtermen opgesteld, deze eindtermen zijn door IVIO-Examenbureau opgesteld analoog aan de eindtermen Kwalificatiestructuur Educatie en Beroepsonderwijs voor de overige leergebieden.

Informatie KSE 4

De eindtermen KSE 4 economie hebben onder andere betrekking op de volgende onderdelen:

- Consumptie (1 t/m 4)
- Arbeid en productie (1 en 2)
- Overheid en bestuur
- Internationale ontwikkelingen
- Natuur en milieu

Eindtermen KSE 4

Consumptie 1

In een voor leerlingen herkenbare situatie met behulp van een gegeven koers berekeningen maken met vreemd geld.

Aan de hand van concrete voorbeelden het belang van geld voor de economie en de huidige vormen van betalingsverkeer beschrijven;

De geldfuncties:

- ruilmiddel
- rekenmiddel
- spaarmiddel
- oppotmiddel (Het verschil tussen sparen en oppotten hoeft niet te worden uitgelegd)
- courante vormen van betaling
- het omgaan met de bankrekening, rood staan en tegoed en bijbehorende rentes, berekenen van saldomutaties, telebankieren.

Bij verschillende vormen van consumptie de keuzeproblemen beschrijven die zich daarbij kunnen voordoen door schaarste van middelen en tijd en door verschillen in urgentie van behoeften. Hij/zij betreft daarbij:

- koop en verkoop als vorm van ruil: geld fungeert bij koop en verkoop als ruilmiddel;
- directe ruil, indirecte ruil;
- chartaal geld, giraal geld;
- de samenhang tussen ruil en geldgebruik: geldgebruik vergemakkelijkt de ruil, gemakkelijke ruil bevordert de maatschappelijke arbeidsverdeling (het ontstaan van beroepen).

Motieven voor en gevolgen van sparen en lenen noemen en de rol van banken daarbij beschrijven. Hij/zij betreft daarbij:

- rente als vergoeding voor het uitlenen van geld:
 - sparen en lenen als het overhevelen van koopkracht in de tijd
 - de motieven om te sparen: voor een doel, uit voorzorg en renteopbrengst.
 - de motieven om te lenen: aanschaf van duurzame consumptiegoederen, opvangen van tijdelijke geldtekorten en opvang van calamiteiten.
 - de hoogte van de rente is afhankelijk van rentepercentage, looptijd, hoogte van het gespaarde of geleende bedrag.
- financiële instellingen als bemiddelaars tussen vragers en aanbieder van geld:
 - de gezinnen, de bedrijven en de overheid als vrager en aanbieder van geld

- de financiële instellingen als doorgeefluik van geld en/of bemiddelaars tussen vragers en aanbieders
- voorbeelden van financiële instellingen: banken, bemiddelingsinstituten.

Aan de hand van verstrekte of verzamelde actuele gegevens van bestaande banken een beargumenteerde keuze maken voor de meest gunstige spaarvorm en leningsvorm, daarbij eventueel gebruikmakend van ICT. Hij/zij betreft daarbij:

- onderscheid in spaarvormen; onderscheid in leningsvormen;
- het keuzeprobleem: sparen of besteden;
- het keuzeprobleem: lenen of niet lenen;

De berekening van enkelvoudige rente gegeven een spaarbedrag in gehele munteenheden, een looptijd in gehele jaren en een rentepercentage.

Consumptie 2 en 3

Bij verschillende vormen van consumptie de keuzeproblemen beschrijven die zich daarbij kunnen voordoen door schaarste van middelen en tijd en door verschillen in urgentie van behoeften. Hij/zij betreft daarbij:

- voorbeelden van het onderscheid tussen primaire en secundaire behoeften:
 - het feit dat basisbehoeften meer prioriteit hebben dan overige behoeften.
 - de relativiteit van het begrip 'luxe' in relatie tot het inkomen.
 - het onderscheid tussen noodzakelijke en luxe goederen/diensten.
- de invloed van beschikbaarheid van middelen op consumptie:
 - beperkte mogelijkheden door consumptie door gebrek aan tijd en geld.
 - de noodzaak om prioriteiten te stellen.
- voorbeelden van zelfvoorziening, kopen, collectieve voorzieningen, gebruik van natuur;
 - zelfvoorziening: productie voor de eigen behoeften, productie voor de behoeften in gezinsverband.
 - kopen: bedrijven die produceren voor behoeften.
 - collectieve voorzieningen: de overheid produceert voor behoeften.
 - gebruik van natuurlijke hulpbronnen: bijvoorbeeld verbruik grondstoffen, frisse lucht inademen, recreëren in de natuur.

De eigen positie als consument vergelijken met die van anderen;

Het verschil in marktpositie tussen consumenten onderling en tussen consumenten en producenten beschrijven en daarbij de positie van jongeren als belangrijkste doelgroep betrekken. Hij/zij betreft daarbij:

- verschillende vormen van inkomen:
 - inkomen uit arbeid: loon of salaris, vakantiegeld, loon in natura en winst.
 - inkomen uit bezit: rente, dividend, huur, pacht, winst.
 - inkomen uit overdrachten: kinderbijslag, huursubsidie, bijstand, studiebeurs, studiekostenvergoeding, alimentatie.
- informatie over inkomensverschillen in Nederland:
 - verschillen van inkomens.
 - verschillen in inkomens leiden tot verschillen in consumptie (koopkracht, preferenties)
- verschil in machtspositie tussen consument en producent:
 - aantallen kopers en verkopers
 - juridische kennis
 - productkennis

- kennis van verkoopbevorderingstechnieken
- de invloed die (jonge) kopers uitoefenen op de omvang en aard van de productie:
 - de invloed verschilt per doelgroep.
 - grootte van de groep
 - de koopkracht
 - de bestedingen

Aan de hand van concrete eenvoudige aan de hand van concrete voorbeelden factoren beschrijven die van invloed zijn op veranderingen in het eigen consumentengedrag en dat van anderen in de loop van de tijd. Hij/zij betreft daarbij:

- veranderende persoonlijke en maatschappelijke behoeften:
 - de beïnvloeding van het eigen consumentengedrag en dat van anderen door bijvoorbeeld beschikbaar budget, gezinssamenstelling, sociale beïnvloeding, leeftijd, marketing en reclame, aandacht voor milieuaspecten, kennis van de koper.
 - de beïnvloeding van het consumentengedrag in de tijd door bijvoorbeeld de tijd waarin men leeft, de vergrijzing, de technische ontwikkeling, aandacht voor veiligheid, aandacht voor milieuaspecten, inkomensontwikkeling.
 - voorbeelden van sociale beïnvloeding van het consumentengedrag.
- het gebruik van consumenteninformatie:
 - bijvoorbeeld het gebruik van: een vergelijkend warenonderzoek, consumententijdschriften en rubrieken, productinformatie, websites voor consumenten.
- marketing en reclame:
 - De marketingmix is de gelijktijdige inzet en het in onderlinge samenhang gebruik van de instrumenten productbeleid, prijsbeleid, plaatsbeleid, promotiebeleid, het onderscheid tussen commerciële reclame en ideële reclame en het onderscheid tussen informatieve en merkreclame.
- technologische ontwikkelingen.
 - nieuwe technieken zoals e-commerce.
 - snelle productveroudering, zoals bij mobiele telefoons, computers en hun randapparatuur.

Uit een gegeven concrete context van wettelijke regels ter bescherming van de consument beschrijven; Hij/zij betreft daarbij:

- het consumentenrecht;
- consumentenorganisaties en hun werkzaamheden;
- voorwaarden voor een geldige overeenkomst;
- rechten en plichten van de verkoper.

Aan de hand van voorbeelden voor- en nadelen noemen van de diverse vormen van huisvesting.

Een beargumenteerd standpunt innemen ten aanzien van verschillende mogelijkheden van huisvesting en enkele praktische en juridische aspecten van wonen noemen. Hij/zij betreft daarbij:

- de rechten en plichten van huurder en verhuurder;
- regels met betrekking tot bescherming van de huurder;
- regels met betrekking tot bescherming van de koper/verkoper;
- verschillende instanties die bemiddelen bij koop of huur van een huis.

Aan de hand van verzamelde of verstrekte consumenteninformatie een concrete voorgenomen koopbeslissing beoordelen. Hij/zij betreft daarbij:

- behoeften en prioriteiten;
- budgettaire mogelijkheden ten aanzien van kopen, sparen en lenen en de gevolgen daarvan;
- sociale en commerciële beïnvloeding; economisch-maatschappelijke gevolgen voor milieu,
- werkgelegenheid en derde wereld;
- eigen normen en waarden en die van anderen;
- consumenteninformatie;

Aan de hand van verzamelde of verstrekte consumenteninformatie, gegeven een aantal criteria, een beargumenteerde koopbeslissing nemen, daarbij rekening houdend met de gevolgen van die koopbeslissing voor zichzelf en voor anderen, en daarbij eventueel gebruik maken van ICT;

- de gevolgen waarmee rekening moet worden gehouden: de eigen (markt)positie als koper, de gevolgen voor het budget, de invloed van de bestedingen op werkgelegenheid en milieu in zowel binnen- als buitenland (ook ontwikkelingslanden), de allocatieve werking van de bestedingen.

Uit een gegeven eenvoudig huishoudbudgetplan conclusies trekken over de financiële situatie van het samenlevingsverband en daarbij de eigen invloed beschrijven op beslissingen over de omvang en samenstelling van ontvangsten en uitgaven. Hij/zij betreft daarbij:

- de huishoudontvangsten:
 - inkomsten uit arbeid (loon of salaris, vakantiegeld, loon in natura)
 - inkomensoverdrachten (kinderbijslag, huursubsidie, bijstand, subsidie)
 - uitgekeerde winst
 - rente, huur
 - inkomen uit bezit (rente, dividend, huur, pacht)
- de huishouduitgaven:
 - vaste lasten/incidentele uitgaven:
 - de bestedingen ten behoeve van de kandidaat als deel van de gezinsbestedingen.
 - de (gedeeltelijke) verantwoordelijkheid van de kandidaat nu en later voor en de (gedeeltelijke) invloed van de kandidaat op de bestedingen van het gezin.
 - reserveringen
 - dagelijkse uitgaven (huishoudelijke uitgaven, persoonlijke uitgaven)
- de financieringssituatie: overschotten, tekorten:
 - het budget versus de werkelijke ontvangsten en uitgaven: een gegeven budgetplan vergelijken met de werkelijke ontvangsten en uitgaven over dezelfde periode en vaststellen of er sprake is van een tijdelijk of structureel liquiditeitstekort of overschot.
- herleiden van gegeven huishouduitgaven per week/maand/twee maanden/kwartaal tot uitgaven per jaar en omgekeerd.
- berekening van het gemiddeld totaal aan uitgaven in een periode met gegeven boekingsstukken: bijvoorbeeld de gemiddelde persoonlijke uitgaven per week berekenen met behulp van de boekingsstukken van een maand.
- instanties die behulpzaam kunnen zijn bij budgetproblemen: het Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting en de Consumentenbond.

- berekening van reservering per maand, gegeven de aanschafprijs of vervangingsprijs en de gebruiksduur en een eventuele restwaarde:
 - aan de hand van herkenbare behoeften voorbeelden van duurzame consumptiegoederen bijvoorbeeld een wasmachine, bromscooter, computer een voorbeeldberekening kunnen maken: aanschafwaarde of vervangingswaarde – restwaarde/gebruiksduur in maanden.
- Berekening van de kilometerprijs en de kosten van verschillende vormen van vervoer gegeven de totale kosten in een periode en het aantal kilometers in deze periode:
 - kosten van fiets, bromscooter, auto, bus of trein.

Consumptie 4

Aan de hand van concrete voorbeelden het belang van verzekeren in het economisch leven uitleggen en daarbij rekening houden met verzekeringsmotieven.

Aan de hand van criteria een beargumenteerd standpunt innemen met betrekking tot de noodzaak van het verzekeren voor zichzelf en voor anderen. Hij/zij betreft daarbij:

- de positie van de verzekerde ten opzichte van de verzekeringsmaatschappij;
- de criteria:
 - hoogte van het risico;
 - hoogte van de premie;
 - wettelijk verplicht karakter;

Eenvoudige berekeningen uitvoeren met betrekking tot premie en uitkering van schadeverzekeringen. Hij/zij betreft daarbij:

- de verzekeringsovereenkomst;
- schadeverzekeringen: opstal/inboedelverzekering, autoverzekering, (brom)fietsverzekering, reisverzekering, aansprakelijkheidsverzekering particulieren.

Arbeid en productie 1

Aan de hand van een concreet voorbeeld beschrijven hoe het productieproces in bedrijven in een aantal fasen kan worden verdeeld, waarbij telkens waardetoevoeging plaatsvindt. Hij/zij betreft daarbij:

- de fasen in het productieproces;
- de waardetoevoeging;
- bedrijfskolom.

Aan de hand van eenvoudige voorbeelden uit het bedrijfsleven (handelsondernemingen) het verband leggen tussen de begrippen kosten, opbrengsten, winst en verlies en eenvoudige berekeningen in dit verband maken met behulp van verstrekte of verzamelde gegevens in een realistische context. Hij/zij betreft daarbij:

- afzet (de afzet is de verkoop in eenheden)
- omzet (de omzet is de verkoop in eenheden maal de verkoopprijs exclusief BTW)
- verkoopprijs (de verkoopprijs inclusief BTW is de consumentenprijs of winkelprijs, de consumentenprijs/winkelprijs is opgebouwd uit de inkoopprijs verhoogd met de bedrijfskosten, een opslag voor de winst en de BTW)
- bedrijfskosten (voorbeelden van bedrijfskosten: huisvestingskosten, loonkosten, in- en verkoopkosten, afschrijvingskosten, het verschil tussen vaste en variabele kosten)
- brutowinst (de brutowinst is het verschil tussen de omzet en de inkoopprijs van de verkopen, beiden exclusief BTW, de brutowinst is een percentage van de inkoopprijs);
- nettowinst (de brutowinst verminderd met alle bedrijfskosten is de nettowinst)

- de BTW; de kandidaat moet de volgende berekeningen kunnen uitvoeren:
 - vanuit de verkoopprijs exclusief BTW de verkoopprijs inclusief BTW kunnen bepalen.
 - vanuit de verkoopprijs inclusief BTW de verkoopprijs exclusief BTW kunnen bepalen.
 - verkoopprijs inclusief BTW = inkoopprijs exclusief BTW + de brutowinstmarge in geld) + BTW.
 - verkoopprijs exclusief BTW – inkoopprijs exclusief BTW = brutowinst.
 - brutowinst – bedrijfskosten = resultaat (nettowinst of nettoverlies).

Aan de hand van eenvoudige voorbeelden van arbeidssituaties en arbeidsorganisaties de relatie beschrijven tussen verschillende sectoren en functies.

Aan de hand van eenvoudige voorbeelden de samenhang verklaren tussen de begrippen arbeidsverdeling, arbeidsproductiviteit en welvaart en in dit verband arbeidsverdeling in en buiten het samenlevingsverband en tussen bedrijven onderscheiden. Hij/zij betreft daarbij:

- positieve en negatieve gevolgen van arbeidsverdeling:
 - de toename van de arbeidsproductiviteit.
 - de welvaartstoename.
 - een ver doorgevoerde arbeidsverdeling leidt tot vervreemding tussen werknemer/arbeider en eindproduct.
- factoren die de arbeidsproductiviteit beïnvloeden:
 - het begrip arbeidsproductiviteit (= productie per werkende per tijdseenheid)
 - arbeidsomstandigheden, scholing, arbeidsverdeling, arbeidsvoorwaarden, nieuwe technieken.
- emancipatorische aspecten bij arbeidsverdeling:
 - geen verschillen in toegankelijkheid van beroepen voor mannen en vrouwen
 - geen beloningsverschillen voor dezelfde arbeid
 - mogelijkheden voor deeltijdarbeid
- interculturele aspecten bij arbeidsverdeling:
 - integratie van de allochtone beroepsbevolking in verschillende functies in het arbeidsproces.

Aan de hand van concrete actuele voorbeelden uit de eigen omgeving het verband beschrijven tussen technologische ontwikkeling en productiviteitsgroei en positieve en negatieve gevolgen hiervan voor werknemers en werkgevers noemen/beschrijven.

In verschillende concrete situaties van productie beschrijven dat zich keuzeproblemen voordoen in de afweging van kosten tegenover baten in engere zin en in de afweging van maatschappelijke kosten en baten.

- de kandidaat weet dat er verschil bestaat tussen bedrijfskosten (onderdeel van de verkoopprijs) en de kosten/opbrengsten die niet in de verkoopprijs zijn opgenomen.
- De maatschappelijke kosten/opbrengsten zijn soms moeilijk of in het geheel niet in geld uit te drukken.
- De productie en de consumptie kunnen positieve of negatieve bijwerkingen hebben, die worden ondervonden door anderen dan degenen die ze hebben veroorzaakt.

Arbeid en productie 2

Vanuit een herkenbare actuele context het belang en de inhoud een CAO beschrijven. Hij/zij betreft daarbij:

- De relatie tussen een CAO en een individuele arbeidsovereenkomst.

Aan de hand van eenvoudige voorbeelden van arbeidssituaties en arbeidsorganisaties de relatie tussen opleidingswegen en functies en tussen scholing en posities op de arbeidsmarkt beschrijven.

Aan de hand van concrete voorbeelden uit hun eigen omgeving economische aspecten van betaalde en onbetaalde arbeid noemen/beschrijven. Hij/zij betreft daarbij:

- de eigen keuze ten aanzien van betaalde en/of onbetaalde arbeid binnen en buiten het samenlevingsverband:
 - het onderscheid tussen betaalde en onbetaalde arbeid.
 - het onderscheid tussen (hoog)geschoolde en ongeschoolde arbeid.
 - het onderscheid tussen uitvoerende en leidinggevende arbeid.
 - de keuze tussen betaald en onbetaald werk die mede afhankelijk is van de mate waarin betaald werk beschikbaar is.
 - Het verschijnsel zwart werk waarin een deel van de betaalde arbeid plaatsvindt: de waarde van deze productie wordt buiten de registratie gehouden.
- de arbeidsmarkt, overschotten en tekorten:
 - de arbeidsmarkt als het geheel van vraag naar en aanbod van arbeid
 - samenstelling van de vraag naar arbeid (bezette arbeidsplaatsen en openstaande vacatures)
 - de vraag naar arbeid van bedrijven en van de overheid
 - het aanbod van arbeid dat bestaat uit: werkenden en werkzoekenden
 - een tekort op de arbeidsmarkt dat schaarste aan personeel betekent.
 - een overschot op de arbeidsmarkt dat werkloosheid betekent met gevolgen voor lonen, arbeidsvoorwaarden, concurrentiepositie.

Vormen, oorzaken en gevolgen van geregistreerde en verborgen werkloosheid aan de hand van (eenvoudige) voorbeelden noemen/beschrijven, zowel in de eigen omgeving als op nationaal niveau.

- het (officiële) werkloosheidsbegrip
- de over het lang ongelijk verdeelde werkloosheid: regionale werkloosheid
- de over het jaar ongelijk verdeelde werkloosheid: seizoenswerkloosheid
- taken en werkzaamheden van de centra voor werk en inkomen (CWI): arbeidsbemiddeling, werkloosheidsregistratie, regelen werkloosheidsuitkering, verwijzing.
- de verborgen werkloosheid: de werkloosheidscijfers geven geen volledig beeld van de feitelijke situatie.

Hij/zij betreft daarbij:

- stagnatie/daling van de vraag naar goederen en diensten:
 - conjuncturele werkloosheid die aan de vraagkant veroorzaakt kan worden door daling/stagnatie van de bestedingen (consumptie, investeringen, export, overheidsbestedingen)
 - de vicieuze cirkel tussen bestedingen en werkloosheid.
- veranderingen in de aanbodkant van de economie:
 - oorzaken van structureel werkloosheid aan de aanbodkant zijn bijvoorbeeld: vervangen van bestaande producten door nieuwe producten met eenzelfde doel, verplaatsing van productie naar een andere regio of naar het buitenland, vraag en aanbod van arbeid die niet goed op elkaar zijn afgestemd, vervanging van bestaande producten met eenzelfde doel, nieuwe technieken die van invloed zijn op de omvang van de productie en de productiviteit.
- gevolgen voor inkomenssituatie, sociale situatie: inkomensdaling, gemis aan sociale

contacten.

- kosten van werkloosheidsuitkeringen (de samenhang tussen de omvang van de werkloosheid en de kosten van de werkloosheidsuitkeringen)
- sociale onrust/politieke instabiliteit (bijvoorbeeld staking van werknemers bij dreiging massaontslag).

Aan de hand van concrete voorbeelden mogelijkheden tot bestrijding van werkloosheid noemen/beschrijven, zowel in de eigen omgeving als op nationaal niveau. Hij/zij betreft daarbij:

- vergroten van de vraag naar goederen en diensten:
 - toename van bestedingen door verhoging van de inkomens, het verlagen van de belastingen en sociale premies.
 - het verhogen van overheidsuitgaven door het aanbesteden (het laten uitvoeren of het laten aannemen) van werken en het verlenen van subsidies.
 - het verlagen van de prijzen door efficiënter te werken en/of innovatie de technologische ontwikkelingen).
- maatregelen in het kader van beloningen:
 - relatie tussen loonhoogte en de vraag naar arbeid.
 - beïnvloeding van loonkosten via de belastingen.
 - loonkostensubsidies.
- maatregelen in het kader van arbeidstijd/bedrijfstijd:
 - verkorting van de arbeidstijd om meer mensen aan het werk te helpen, (tijdelijke) verlenging van de arbeidstijd bij piekproductie
 - verlenging van de bedrijfstijd om de bedrijfsproductie te vergroten, de vaste kosten per eenheid te beperken en daardoor goedkoper te produceren.
- kinderopvang:
 - kinderopvang als mogelijkheid om personeel aan te trekken en zodoende de mogelijkheid te bieden om zorg en werk te combineren.
 - De inspanning die overheid (subsidie) en werkgevers leveren om de kinderopvang te organiseren.
- scholing:
 - scholing waardoor de mogelijkheid ontstaat vraag en aanbod op deelmarkten beter op elkaar af te stemmen.
 - Scholen als kostenpost en investering.
- voorlichting:
 - de kandidaat moet zicht hebben op de inkomensachteruitgang bij werkloosheid en op omscholingsmogelijkheden.

Overheid en bestuur

Aan de hand van concrete voorbeelden de functies van de overheid in de Nederlandse economie beschrijven. Hij/zij betreft daarbij:

- de overheid als leverancier of producent van goederen en diensten;
 - de collectieve sector is het domein waarin de productie en de consumptie van de overheid plaatsvindt.
 - Het parlement is het wetgevend en controlerend orgaan voor de voorbereidende en uitvoerende overheid (rijksbegroting, miljoenennota)
 - De collectieve sector is onder te verdelen in: de overheidssector (rijksoverheid en lagere overheden) waarbij inbegrepen de gesubsidieerde sectoren, de sector sociale

zekerheid)

- de overheid als leverancier van een stelsel van sociale zekerheid;
- de overheid als werkgever;
 - In formele zin is de overheid de werkgever van de ambtenaren, daarnaast heeft de overheid een belangrijke invloed in de gesubsidieerde sectoren zoals gezondheidszorg, onderwijs, welzijnswerk enzovoort.
- de overheid als verantwoordelijke voor aanvullende, corrigerende en voorwaardenscheppende activiteiten en voorzieningen als infrastructuur binnen een land:
 - onderscheid tussen collectieve sector en particuliere sector
 - voorbeelden van aanvullende, corrigerende en voorwaardenscheppende activiteiten: deelname in of eigenaar van bedrijven, wetgeving en sancties, subsidies en heffingen, infrastructuur, politie, onderwijs, bestedingen in de particuliere sector.
 - de verhouding tussen actieven en niet-actieven (het gaat hierbij niet om ingewikkelde berekeningen, maar bijvoorbeeld om interpretaties van wijzigingen).
 - de vrijheid voor consumenten en producenten in de Nederlandse economie binnen de door de overheid gestelde randvoorwaarden zoals de wetgeving voor de productaansprakelijkheid, de kwaliteit van de verkochte goederen, de hoogte van de prijzen, het bestemmingsplan van een bepaald gebied en het bevorderen van de concurrentie.

Aan de hand van voorbeelden uit het eigen dagelijks leven overheidsontvangsten en overheidsuitgaven noemen en beschrijven; Hij/zij betreft daarbij:

- BTW:
 - BTW als consumentenbelasting die door de leverancier wordt afgedragen
 - berekeningen met BTW
- accijns:
 - accijns als belasting waarmee de overheid het consumentengedrag kan beïnvloeden
 - met behulp van verstrekte gegevens kunnen bepalen welk aandeel accijns uitmaakt van de prijs van producten waarop accijns geven wordt.
- loon- en inkomstenbelasting:
 - een loonstrookje kunnen lezen
 - loonheffing (loonbelasting en premie volksverzekeringen)
 - loonheffing die de werkgever inhoudt op het loon van de werknemer
 - ondernemers en zelfstandige beroepsbeoefenaren die inkomstenbelasting afdragen over hun winst
- houderschapsbelasting:
 - de motorrijtuigenbelasting als voorbeeld van een houderschapsbelasting
 - met behulp van tabellen de motorrijtuigenbelasting kunnen bepalen voor voertuigen die gebruikmaken van benzine, diesel en lpg
- gemeentelijke belastingen:
 - het recht van gemeenten om zelfstandig een aantal belastingen te heffen en de tarieven daarvan vast te stellen
 - de Onroerende Zaak Belasting, de Rioolrechten en de Afvalstoffenheffing
- de uitgaven naar departement:
 - de kandidaat heeft een globaal zicht in de taken van de departementen.
 - aan de hand van overzichten, gebaseerd op de miljoenennota, dient de kandidaat inzicht te tonen in de naar uitgaven vastgestelde rangorde van de departementen.

Aan de hand van eenvoudige voorbeelden de verschillende vormen van sociale zekerheid beschrijven.

- het doel van het sociale zekerheidsstelsel:
 - bestaanszekerheid verschaffen
 - inkomensherverdeling
- aan de hand van gegeven informatie over een of meer sociale wet(ten) vragen beantwoorden of opdrachten maken over bijvoorbeeld de financiering, het nut, de doelgroep, verstrekking van de uitkering.
- het onderscheid tussen werknemers- en volksverzekeringen.
- het onderscheid tussen sociale voorzieningen en sociale verzekeringen.
- de ontwikkeling van de kosten van het stelsel van sociale zekerheid: de toename van de kosten door de vergrijzing.
- de bezuiniging op de kosten door:
 - minder uitkeringen, fraudebestrijding, aanscherpen van de eisen, verlaging van de uitkering.
 - de marktwerking waarbij de overheid het stelsel van sociale zekerheid (deels) aan de markt over laat.

Aan de hand van een actuele concrete context ontstaan, ontwikkeling en vermindering van het begrotingstekort en de staatsschuld beschrijven; Hij/zij betreft daarbij:

De ontvangsten:

- BTW:
 - de omzetbelasting (BTW) wordt in de EU geheven volgens het systeem van de toegevoegde waarde.
 - de omzetbelasting moet de kandidaat kunnen noemen: de grondslag, de tarieven, de inningwijze en de wijze van berekenen.
 - voor de BTW gelden verschillende tarieven die in de EU-landen onderling nog verschillen en daardoor invloed kunnen hebben op het kooppatroon van de EU-burgers, de ontvangsten van de overheid en de werkgelegenheid in eigen land (de hoogte van de verschillende tarieven in de verschillende landen worden gegeven).
- accijns: accijns op verbruiksgoederen: de kandidaat moet een (cijfermatig) inzicht hebben in het prijsverhogende effect op producten.
- belastingen op inkomen en winst:
 - loon- en inkomstenbelasting:
 - loondienst versus zelfstandig ondernemerschap (zelfstandige beroepsbeoefenaren en eenmanszaken)
- vennootschapsbelasting:
 - de nettowinst van de naamloze en besloten vennootschappen als heffingsgrondslag
- belastingen op bezit:
 - houderschapsbelasting:
 - met behulp van tabellen de hoogte van de motorrijtuigenbelasting kunnen bepalen
 - het belang van de motorrijtuigenbelasting voor de overheidsbegroting,
 - rekening houdend met de belasting van het bezit en/ of het gebruik van het voertuig
- gemeentelijke belastingen:
 - onroerende zaakbelasting als belangrijkste component van de gemeentelijke belastingen:
 - per gemeente een verschil in belastingregime, kwijtschelding- en inningbeleid
 - de basisprincipes van de aanslag, het tarief en de heffing van de onroerende zaakbelasting

De uitgaven:

- de indeling van de uitgaven van de overheid:
 - naar departement:
 - een globaal inzicht in de taken van de departementen
 - inzicht in de naar uitgaven vastgestelde rangorde van de departementen aan de hand van overzichten, gebaseerd op de miljoenennota, dient de leerling te bezitten
 - de ontwikkeling van de omvang van de staatsschuld en de maatregelen om de staatsschuld te verminderen:
 - het begrotingstekort/ begrotingsoverschot:
 - de ontwikkeling van de staatsschuld in relatie tot het tekort/ overschot van de overheid
 - de druk van rente en aflossing op de uitgaven van de overheid
 - de maatregelen om begrotingstekort en staatsschuld te verminderen, mede in het kader van afspraken in de EMU. (N.B. Binnen een gegeven casus kan gevraagd worden naar dit soort maatregelen. Parate kennis van zaken als het stabiliteitspact wordt niet verondersteld.)

Internationale ontwikkelingen

Met het oog op zijn rol als burger: Aan de hand van eenvoudige voorbeelden uit het eigen dagelijks leven het belang van het buitenland voor de Nederlandse economie beschrijven; Hij/zij betreft daarbij:

- consumptie:
 - de afhankelijk van Nederland van het buitenland voor de consumptie
 - de samenstelling van de Nederlandse import: grondstoffen en eindproducten, goederen en diensten.
 - De factoren die de omvang van de import bepalen: assortiment, kosten en kwaliteitsverschillen; noodzakelijke import
 - De belangrijkste toeleverende handelspartners van Nederland.
 - Het relatief grote aandeel van de Europese Unie in de handel van Nederland.
 - De invloed van wisselkoersen op de prijs van de binnenlandse consumptie (het is niet de bedoeling te vragen naar kwantitatieve aspecten op het binnenlands prijspeil).
- productie:
 - de afhankelijkheid van Nederland van het buitenland voor de productie: de verwerking van buitenlandse grondstoffen, de handel in buitenlandse producten en diensten, het buitenland als afzetgebied en klimaat en technologie.
 - de samenstelling van de Nederlandse export: grondstoffen en eindproducten, goederen en diensten.
 - de factoren die de omvang van de export bepalen: assortiment, kosten en kwaliteitsverschillen, doorvoer.
 - de invloed van de productie op investeringen, werkgelegenheid en milieu in Nederland.
 - de belangrijkste handelspartners van Nederland.
 - het relatief grote aandeel van de Europese Unie in de handel van Nederland.
 - de invloed van wisselkoersen export en import (het is niet de bedoeling te vragen naar kwantitatieve effecten op import en export).
- werkgelegenheid:
 - de invloed van export en van import op de werkgelegenheid.

- de invloed van de internationale concurrentiepositie op de werkgelegenheid.
- Nederland als open economie.
- de samenhang tussen internationale arbeidsverdeling en internationale welvaart.

Aan de hand van eenvoudige voorbeelden uit eigen dagelijks leven het belang van de Europese (Monetaire) Unie beschrijven;

- de lidstaten van de Europese Unie (EU) en de eurozone (EMU)
- vrij verkeer van goederen, diensten, personen en kapitaal.

Hij/zij betreft daarbij:

- consumptie:
 - de invloed op de consumptie door vrij verkeer van goederen en diensten binnen de EU, gemeenschappelijke importheffingen, de toenemende concurrentie en het gebruik van de euro binnen de eurozone.
- export:
 - de invloed op de export door: vrij verkeer van goederen en diensten binnen de EU, de toenemende concurrentie en het gebruik van de euro binnen de eurozone.
- werkgelegenheid:
 - de invloed op de werkgelegenheid door: vrij verkeer van goederen en diensten binnen de EU, gemeenschappelijke importheffingen, de toenemende concurrentie, het gebruik van de euro binnen de eurozone en internationale concurrentievervalsing door subsidies en heffingen van de EU.
- coördinatie van economische politiek:
 - bescherming van de concurrentiepositie van de bedrijven in de EU-landen ten opzichte van de bedrijven uit andere landen.
 - bevordering van een eerlijke concurrentie tussen bedrijven binnen de EU.
 - gemeenschappelijke afspraken over het begrotingsbeleid van de nationale overheden: tekort beperken, belastingpolitiek afstemmen.
 - milieumaatregelen binnen EU-verband
 - de rol van de Europese Centrale Bank (bankbiljettencirculatie, rente vaststellen en waarde van de euro bewaken)
- het belang van de waarde van de euro in relatie tot dollar, yen en pon (het is niet de bedoeling te vragen naar kwantitatieve effecten op het binnenlands prijspeil en dergelijke).

De kandidaat kan oorzaken en gevolgen van onderontwikkeling in ontwikkelingslanden noemen en de invloed van internationale handel op de welvaartsverdeling in de wereld beschrijven.

- de welvaartsverdeling in de wereld blijft ongelijk:
- langzame groei van de welvaart in de ontwikkelingslanden
- snelle groei van de welvaart in de rijke landen

Hij/ zij betreft daarbij:

- kenmerken van economische (onder)ontwikkeling:
 - laag inkomen per hoofd van de bevolking
 - grote werkloosheid
 - ondervoeding
 - snelle bevolkingsgroei
 - analfabetisme
 - beperkte technische ontwikkeling
 - eenzijdige economische structuur

- slechte positie op de wereldmarkt
- ongelijke inkomensverdeling
- oorzaken en gevolgen van economische (onder)ontwikkeling:
 - tekort aan natuurlijke hulpbronnen
 - beperkte scholing en technische kennis
 - gebrekkige infrastructuur
 - snelle bevolkingsgroei
 - de invoerrechten van de rijke landen
 - internationale schuldverplichtingen
 - rampen en conflicten
 - politieke instabiliteit
 - de gevolgen van onderontwikkeling zijn bijvoorbeeld:
 - armoede
 - werkloosheid
 - lage levensverwachting
 - internationale schuldenproblematiek
 - politieke instabiliteit
- economische onderontwikkeling als een vicieuze cirkel:
 - een voorbeeld van een vicieuze cirkel: als gevolg van een laag inkomen kan weinig gespaard en geïnvesteerd worden. Hierdoor is slechts een geringe uitbreiding van de productie(capaciteit) mogelijk waardoor het inkomen per hoofd laag blijft.

De kandidaat kan oorzaken en gevolgen van welvaartsverschillen tussen rijke en arme landen beschrijven.

- lage wereldmarktprijzen (gevolgen voor de ruilvoet, N.B. geen berekening)
- de invoerrechten van de rijke landen
- de gevolgen van de welvaartsverschillen tussen rijke en arme landen zijn bijvoorbeeld:
- de immigratie in de rijke landen
- geldstroom van arm naar rijk vanwege de schulden

Hij/ zij betreft daarbij:

- hoogte van het nationaal inkomen per hoofd van de bevolking in Nederland in vergelijking met dat van andere landen:
 - nationaal inkomen en nationaal inkomen per hoofd van de bevolking
- het nationaal inkomen per hoofd van de bevolking als gebrekkige maatstaf voor internationale welvaartsvergelijking:
 - het nationale inkomen (per hoofd van de bevolking) is een gebrekkige maatstaf, er wordt bijvoorbeeld geen rekening gehouden met: zelfvoorziening, ongelijke inkomensverdeling, onbetaalde productie en factoren zoals de situatie in de gezondheidszorg, het analfabetisme.

De kandidaat kan maatregelen en (eigen) activiteiten beoordelen op hun bijdrage aan de verkleining van de mondiale welvaartsverschillen.

Maatregelen zoals:

- verhoging/ verbetering ontwikkelingssamenwerking
- vermindering invoerrechten rijke landen
- contingentering
- (gedeeltelijke) kwijtschelding van schulden van ontwikkelingslanden
- grondstofovereenkomsten/ buffervoorraden

- eigen activiteiten zoals:
- giften
- aankoop goederen en diensten uit ontwikkelingslanden

Hij/ zij betreft daarbij:

- de invloed op de werkgelegenheid in Nederland en in ontwikkelingslanden bijvoorbeeld door:
 - vermindering invoerrechten
 - gebonden hulp
 - aankoop goederen en diensten uit ontwikkelingslanden
- de invloed op het inkomen in ontwikkelingslanden bijvoorbeeld door:
 - hulp bij de verbetering van de landbouw en industrie
 - aankoop van producten in ontwikkelingslanden
 - grondstofovereenkomsten
- de invloed op de bestedingsmogelijkheden in ontwikkelingslanden, bijvoorbeeld door:
 - giften bij acties
 - noodhulp
 - buitenlandse investeringen
 - (gedeeltelijke) kwijtschelding van schulden van ontwikkelingslanden

De kandidaat kan de werking verklaren van maatregelen om onderontwikkeling te verminderen en de rol van de overheid en particulieren daarbij beschrijven.

Hij/ zij betreft daarbij

- de maatregelen:
 - internationale hulp
 - (gunstige) voorwaarden bij leningen
 - bevorderen van vrije wereldhandel
 - handelsovereenkomsten
 - grondstofovereenkomsten
- het Nederlands ontwikkelingsbeleid:
 - noodhulp
 - financiële hulp
 - kennis
 - hulp gericht op bepaalde landen/ groepen:
 - De genoemde maatregelen en het Nederlandse ontwikkelingsbeleid hebben effecten op: werkgelegenheid, inkomen en bestedingen.
 - De overheid is verantwoordelijk voor bijvoorbeeld ontwikkelingssamenwerking en internationale overeenkomsten.
 - Particulieren zijn verantwoordelijk voor bv. eigen activiteiten.
- invloed op overheid:
 - onderscheid tussen noodhulp (korte termijn) en structurele hulp (lange termijn)

Natuur en milieu

De samenhang tussen consumptie, productie en het milieu beschrijven; Hij/zij betreft daarbij:

- factoren die de groei van de consumptie bepalen;
- factoren die de groei van de productie bepalen;
- de samenhang tussen de groei van de consumptie en de groei van de productie;
- de nadelige gevolgen van de groei van de productie voor het milieu.

Met concrete voorbeelden uit hun dagelijks leven oorzaken en gevolgen van milieuschade uitleggen, nu en in de toekomst; Hij/zij betreft daarbij:

- de rol van maatschappelijke kosten ten opzichte van bedrijfskosten;
- de rol van de kandidaat in relatie tot het milieu.

Aan de hand van eenvoudige voorbeelden concrete maatregelen noemen om milieuschade te voorkomen en te bestrijden en hierbij de rol van overheid, organisaties en van individuele personen beschrijven.

Redactie

IVIO-Examenbureau
Pascallaan 71
8218 NJ Lelystad

Tel: 0320 – 229920
Website: www.ivio-examenbureau.nl
E-mail: examenbureau@ivio.nl